

ПРО ПЕРЕБУДОВИ ТА РЕСТАВРАЦІЮ БОРИСОГЛІБСЬКОГО СОБОРУ

Чернігівську архітектурну школу часів Київської Русі гідно репрезентує мурований Борисоглібський собор, який знаходиться на території стародавнього Дитинця. У питанні про дату побудови Борисоглібського собору у дослідників давньоруського зодчества немає однастайності. Одні вчені (разом з автором проєкту реставрації храму архітектором М. В. Холостенком) вважають, що він зведений у першій третині XII ст. Інші ж відносять його спорудження до другої половини того ж таки XII ст.

За своїм типом Борисоглібський собор — шестистовпний хрестово-купольний храм з однією банею і трьома апсидами зі сходу. Первісно з трьох боків (крім східного) собор оточували галереї. У східній частині галерей були влаштовані однокамерні каплиці. Фасади будови розчленовані півколонами, кути підкреслено лопатками. На апсидах нижче карнизу знаходиться аркатурний фриз, який продовжується і далі на фасадах. Подібний фриз бачимо і на єдиному підбаннику. В середині храму-усипальні в північній і південній стінах влаштовано по три аркасолії. На хори ведуть сходи у товщі західної стіни.

Протягом століть Борисоглібський собор в Чернігові зазнавав багатьох руйнувань і перебудов. Під час татаро-монгольської навали у 1239 р. у вогні пожеж постраждали коробові склепіння і галереї. У другій половині XIII ст. споруда була відновлена — покрівлю влаштували із дерева, переклали тимпани порталів. Під час цих робіт північна галерея не відновлювалась. У 1627—1628 роках собор перебудували для домініканського костелу — східну частину дещо розширили, збили на фасадах півколони, а також пробили видовжені стрільчасті вікна.

У другій половині XVII ст. після завершення визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького Борисоглібський собор відбудовується як православний храм. 1672 р. із західного боку до нього прибудовується невелика восьмикутна в плані башта.¹ Разом з новозведеною східною банею, великою центральною банею і завершенням західної башти собор отримав об'ємно-просторову композицію трибанного храму. Таким його і представив в своїй реконструкції автор дослідження і проєкту реставрації цієї пам'ятки М. В. Холостенко.²

Але вивчення іконографічних матеріалів засвідчує, що Борисоглібський собор у Чернігові після відновлювальних робіт другої половини XVII ст. мав дещо іншу об'ємно-просторову композицію, ніж це вважалось раніше. Єдине зображення Борисоглібського собору на сторінках чернігівських стародруків знаходиться на титульному аркуші книги «Алфавит собранный рифмами сложенный» Івана Максимовича, яка побачила світ у Чернігові 15 грудня 1705 р. П. М. Попов висловив припущення, що це зображення виконав відомий український гравер Іван Стрельбицький.³ Раніше дослідники вбачали в цьому зображенні храму різні споруди. В. Січинський вважав, що це — один із київських соборів.⁴ Т. Н. Каменева висловила припущення, що тут зображена Іллінська церква чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря.⁵ Я. П. Запаско припустив, що це — Успенський собор Києво-Печерської

лаври.⁶ Г. Н. Логвин же вважає, що художник зобразив чернігівський Троїцький собор.⁷

Насправді ж на титульному аркуші вміщено зображення Борисоглібського собору в Чернігові. Цю думку підтверджують зображення: святих Гліба і Бориса (храм збудований на їхню честь) безпосередньо над зображенням собору. Крім того, в тексті книги сказано, що в її складанні брали участь учні чернігівського Колегіуму, який знаходився на території Борисоглібського монастиря. Як відомо, чернігівський Колегіум заснував в 1700 р. архієпископ Іван Максимович, який став і автором книги «Алфавит».

Ця гравюра зафіксувала зовнішній вигляд чернігівського Борисоглібського собору після перебудов XVII ст. Вона допомогла встановити, що з півдня і півночі додатково ще були зведені дві невеликі бані. Їхнє існування підтверджують й інші іконографічні матеріали. В середині XVIII ст. разом з лубочними зображеннями ряду стародавніх міст був створений і вид Чернігова. Невідомий художник представив частину чернігівського Дитинця з Борисоглібським собором. Храм тут має вежу біля західного фасаду і невеликі бані обабіч центральної.⁸ З невеликими північною і південною банями чернігівський Борисоглібський собор зображений на акварелі художника Д. І. Іванова із альбома К. М. Бороздіна 1810 р. Отже, розглянуті іконографічні матеріали засвідчують, що в результаті перебудов у другій половині XVII ст. Борисоглібський собор у Чернігові набув рис п'ятибанного храму, поширеного на Україні. Чотири бані розміщувались навколо центральної вздовж осей північ—південь і захід—схід.⁹

У 1857 р. споруду розширили на схід шляхом прибудови нової апсиди, переробили північний і південний фронтони. Мабуть, тоді ж зняли і дві невеликі бані, а форма завершень інших була змінена. Під час Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років у Борисоглібському соборі були пошкоджені склепіння, вигоріли всі дерев'яні конструкції. В кінці 1940-х — 1950-х роках пам'ятка досліджувалась і реставрувалась за проектом архітектора М. В. Холостенка в гаданих первісних формах XII ст. Всі нашарування XVII—XIX століть були зняті, західну башту XVII ст. у формах українського бароко розібрали. Такий підхід до реставрації може викликати заперечення. Адже оригінальна українська архітектура другої половини XVII ст. не менш вартісна, ніж давньоруська. Викликає деякі сумніви і імітація в сучасних матеріалах (бетон, оргскло) давньої підлоги та капітелей на фасадах. У 1972 р. Борисоглібський собор в Чернігові став одним із музеїв Чернігівського державного архітектурно-історичного заповідника.

Джерела та література:

- 1 Марков М. Е. О достопамятностях Чернигова. — Чернигов, 1882. — С. 17.
- 2 Холостенко Н. В. Исследования Борисоглебского собора в Чернигове // Советская археология. — 1967. — № 2. — С. 190.
- 3 Попов П. М. Матеріали до словника українських граверів. — К., 1926. — С. 105.
- 4 Січинський В. Архітектура в стародруках. — Львів, 1925. — С. 10; табл. IX, рис. 4.
- 5 Каменева Т. Н. Черниговская типография, ее деятельность и издания // Государственная ордена Ленина библиотека СССР им. В. И. Ленина: Труды. — Т. 3. — М., 1959. — С. 283.
- 6 Запаско Я. П. Мистецтво книги на Україні в XVI—XVIII ст. — Львів: Вид-во Львівського університету, 1971. — С. 180.
- 7 Логвин Г. Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль. — М.: Искусство, 1980. — С. 119.
- 8 Максимович М. Лубочные изображения малороссийских городов // Киевлянин, издаваемый М. Максимовичем. — Кн. 3. — М., 1850. — С. 186—187.
- 9 Адрюг А. К. Новые сведения о композиционных приемах черниговских зодчих второй половины XVII — начала XVIII в. в. // Архитектурное наследие. — Вып. 29. — М., 1981. — С. 109—110.